

ОД ИСТОГ ПИСЦА

ТАМО ДАЛЕКО
ИСУСОВИ МЕМОАРИ
И СЕЧЦИ ВРЕМЕНА
КО ЈЕ УБИО КАТАРИНУ
VIA ROMANA

ВУК ДРАШКОВИЋ

Александар
од Југославије

Copyright © 2018, Вук Драшковић
Copyright © овог издања 2018, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Победник у два балканска и у Великом ратиу.
Творац Југославије и савеза међу балканским
државама. Прва жртва фашизма у Европи.
Од Великої Александра веће је само оїрешење
о Александра.*

Аутор

Садржај

Кућа Крсмановића	9
Рат после рата	31
Радост и жалост	61
Бело или црвено	83
Вудро Вилсон	103
Смотра у Алзасу	131
Ноћ	150
Тестамент	168
Марија	193
На крову отаџбине	219
Лудница	248
Ампутација	275
Писмо из будућности	313
Марсељ	340
Post mortem	364
<i>О њисцу</i>	375

Кућа Крсмановића

Пред залазак сунца, у суботу, 9. новембра 1918, врховни командант српске војске и вршилац краљевске власти, регент Александар Карађорђевић, стигао је у ослобођени Београд. Требало је да у престоницу дође два дана раније, али је замољен да сачека док се не рашчисте барем централне улице порушеног и спаљеног града, док се не поправе покидане телефонске линије и док се, што није било неважно, не пронађе и опреми нека пристојна кућа за престолонаследника, јер су оба краљевска двора, и Стари и Нови, била тешко оштећена.

У Београд је ујахао на коњу, у већ избледелој маслинастој униформи пешадијског пуковника, у којој је, као младић од двадесет и четири године, 1912. повео трупе на Отоманску империју, годину дана касније поразио и бугарску војску, а наредног

лета, кад је његов отац, краљ Петар, због болести и старости, на сина престолонаследника пренео краљевска овлашћења, постао и врховни командант армије мале Краљевине Србије. Под заповедништвом младог краљевића, пешадијског пуковника, његова војска је зачудила и задивила и савезнике и непријатеље, када је, два пута, до ногу потукла и понизила вишеструко бројније инвазионе трупе моћне Аустроугарске царевине. Ни када су на Србију удариле и елитне пруске дивизије, а бугарска војска са истока, пешадијски пуковник Александар Карађорђевић није признао пораз ни прихватио тражену предају. Са својом војском, министрима, посланицима, са државном благајном, са ђацима, студентима, са народом који је за то прегнуће имао снаге, запутио се у избеглиштво. Остатке своје краљевине водио је кроз врлетну и мразом оковану Албанију, остављајући десетине хиљада мртвих у сметовима, журећи ка мору и Французима, својим ратним савезницима, који беху једини спас. На грчком острву Крфу опоравио је армију и пребацио је на Солунски фронт. У пробој тог фронта, у вихорни повратак у отаџбину, кренуо је 15. септембра, у зору. „Хитајте, само хитајте, не смете застати ни трена и пружити прилику непријатељу да се освести и прибере!“, наредио је својим командантима. „Много је ово ризично“, рекао му је командант савезничких снага, француски генерал Франше д’Епере.

И, ево, само четрдесетак дана од Александрове наредбе о „вихорном повратку у отаџбину“, његова војска ослободила је сву Србију. Немце, Аустријанце и Мађаре сада српске трупе гоне кроз Панонију, прешле су и преко Дрине, продиру у Босну, журе ка Загребу и Словенији, а јадрански батаљони ка Црној Гори, Дубровнику и Сплиту. „Молим вас, Височанство, наредите да наша војска застане, да се не удаљава од Србије, идемо у непознато“, тражио је војвода Живојин Мишић. „Идемо у наше“, одговорио му је врховни командант, сат пре него што се, на свом коњу, у пратњи само једног ађутанта и двојице војника, појавио на тргу испред хотела *Славије*.

И да је хтео, јашући, да продужи ка центру престонице, он то није могао. Сјахао је, а окупљени свет, углавном старци, жене и деца, гуркали су једни друге, да му се приближе и да га виде. Никаквих поклича, нити песама, нити галаме није било. Паралисани од радости и зачуђени брзином којом је стигла слобода, у тишини, као да су на сахрани, дочекали су Александра. Једна девојчица подарила му је букет хризантема, заустила да нешто каже, загрцнула се и заплакала. Ни он није ништа рекао. Пољубио је то дете у чело, па у косу, из пуковничког шињела извукао марамицу и принео је очима девојчице. Пешице је, упадљиво издвојен испред народа, ишао ка Теразијама и краљевском двору, па продужио Кнез Михаиловом улицом према Саборној цркви. Сунце

је већ било зашло, новембарски мрак спуштао се на Београд. Шапка на Александровој глави стара је и на неколико места искрзана, шињел изгужван, чизме изношене и прашњаве, лице му стегнуто и потамнело. „Дете наше напаћено“, прошапутала је једна старица, а у тој оловној тишини и шапат је одзвањао.

Служба благодарења Богу за српску победу у том страшном рату пре је личила на неки мистични обред. Водови за електрично осветљење још су били покидани, па су већ густо мрак, и у цркви и у порти, препуној народа, растеривале хиљаде свећа, жмиркала су упаљена кандила и одзвањало хорско певање *Слава тебе, Господи!* Изненада, у цркву је улетео један гавран, гракћући узлетао до куполе, одатле се, нагло привијајући крила уз тело, стрмоглаво спуштао скоро до глава зачуђеног и заплашеног света. Многи загаламише и, машући рукама, кренуше да ту птицу, гласника несреће, истерају из цркве. Гавран излете напоље, у помрчину, а регент Александар рече: „Мој гавран, прати ме од почетка рата.“

У близини цркве, док је служба трајала, један француски официр викао је у телефонску слушалицу, повремено и псујући, јер се, на моменте, веза прекидала.

– Диктирам из Београда... ало, ало, диктирам полако и гласно, записујте сваку реч... опростите што псујем... чим се померим не чујем вас... сада вас опет чујем... Текст је за насловну страну... ало,

ало, да ли ме добро чујете? Ако веза пукне, зваћу поново. Идемо, журим, пишите... Александар од Србије. Ко је он? Ханибал или Александар Велики? Или је он и српски Бизмарк и Гарибалди, који хоће да уједини Југословене и створи државу Југославију? Пре две године био је Ханибал, када је преко албанских планина превео своју гладну, болесну и полумртву војску. Нама, Французима, који смо те мученике дочекали у лукама јужног Јадрана, поднео је спартански рапорт: *Србија је њала, али није њала њена војска, сџављамо се њод француску команду, да са Французима идемо у смрти или славу!* Пишем ово у Београду, девети је новембар, Александар је у цркви, Богу се захваљује на свршетку рата и савезничкој победи. За ту победу он је најзаслужнији. Наравно, наш фронт према Немцима био је централни, највећи и најкрвавији. Али и тај фронт је пробијен 15. септембра, кад је Александар кренуо у пробој фронта код Солуна. Од оне давне битке, кад је Александар Македонски разбио десет пута бројнију и моћнију силу персијског цара Дарија, ништа слично није се поновило у светској историји ратовања... Ало, ало... Чули сте, да ли је потребно да поновим? У реду, настављам... Подвиг грчког Александра поновио је и, чак, надвисио Александар од Србије и Југославије, коју ствара. Одморна, у бункере укопана и најбоље наоружана, бугарска армија од триста хиљада војника разбијена је за три дана.

Многи од тих војника су веровали да су скоро сви Срби помрли још у гудурама Албаније. „Бежимо, иду мртваци“, говорили су, напуштали шанчеве и бацали оружје. Немци и Аустријанци нису успевали ни да се утврде на новим положајима. Наша коњица једва је сустизала српску пешадију. Пред том војском били су само Бог и распамећена непријатељска сила у паничном бежању... Пардон, шта кажете? У реду, понављам последње две речи: паничном бежању... Могу ли да наставим? Војничка генијалност... избаците то... Војничко визионарство и неустрашивост, која је често фанатична и венчана са смрћу, у крви су Александрове породице. Родоначелник династије Карађорђевић је Карађорђе, Црни Ђорђе, сељак из срца Србије, који је дигао устанак против Турске царевине и ратничком генијалношћу задивио и нашег Бонапарту. Отац Александров, краљ Петар, који је стар и тешко болестан, још је у Грчкој, на лечењу. Ми, Французи, памтимо га као нашег поручника, поручника Кару, како смо га звали, у рату против Пруске... Ало, ало, нешто сте питали? У рату против Пруса, против Немаца, а не Руса... У реду, средите то, настављам... Александрови команданти су официри образовани на нашим, немачким, аустријским и руским војним академијама. Нема у Европи данас ни маршала ни фелдмаршала изнад њих. А скоро сви Александрови војници су сељаци, многи и неписмени. Они нису бранили само своју

државу и свог краља, иако им је борбени поклич *За краља и оџаџбину*. Бранили су своје њиве, свој хлеб и муку, своје породице, гробља, цркве... Летећи, буквално летећи од Солуна ка Србији, ка својим кућама, они су журили да виде ко је од њихових преживео, јесу ли им њиве и воћњаци под коровом, да казне туђинске убице и пљачкаше, да обнављају живот, свадбе и песме у својим селима. У овоме рату није било злочина равних злочинима по Србији ни војника заветованих победи или смрти као што су војници регента Александра... Део текста који следи, да се штампа масним словима... да, масним словима... Пирамиду Централних сила минирали су Срби и Французи, а Срби првенствено, пробојем Солунског фронта, и сва пирамида се срушила. Признајмо то без сујете и поклонимо се српским јунацима!

Александар је напуштао цркву, а француски официр, који је некоме диктирао свој чланак за новине, искорачио је пред њега и салутирао:

– Ваше Височанство, поручник Жискап Соловје, уредник листа *Журнал*.

– Драго ми је, господине поручниче. Веома сам захвалан вашим новинама на свему што пишу о нама – осмехну се Александар и пружи руку младом поручнику.

– Ваше трупе продиру далеко и на север и на запад. Докле ћете ићи?

– Докле морамо. До наше северне, западне и јужне границе на Јадрану.

– Многи вас оптужују да стварате велику Србију?

– Не велику Србију, него велику Југославију, господине поручнике.

– Имате ли снаге за остварење тог циља? Ваши ратни савезници, Италијани, прете ратом против вас. Словенија и далматинска обала Јадрана припадају њима. Тврде да им је то дато 1915, у Лондону.

– Нисмо ни у Лондону ни у 1915. години. Рат је завршен, а ратни циљ Србије био је стварање Југославије. Уједињење три листа наше народне детелине – Срба, Хрвата и Словенаца.

– Ваши ратни савезници, Енглези, спомињу и могућност стварања демократске и републиканске уније између Аустрије, Босне и Херцеговине, и Хрватске одмакнуте од Јадранског мора. Има ли Србија снаге и за, могући, сукоб са својим ратним савезницима?

– Наша снага никада није била у сили, него у правди, у вољи одбране онога што је наше. Ми поштујемо све ратне савезнике Србије и неизмерно смо им захвални. Уверен сам да је исти однос савезника према Србији.

– Хвала вам, Ваше височанство. Ваш француски је сјајан. Живела Србија! – салутира поручник, наклони се и уђе међу народ око престолонаследника.

Пуковник Јеврем Дамјановић, ађутант врховног команданта, примети нагли грч на лицу Александровом. Истога трена регент завуче леву руку испод шињела. Његов верни пратилац је наслутио шта се десило.

– Је ли то оно, Ваше височанство? – упита шапатом.

– Оно, Јевреме – одговори му.

И даље у тишини, поворка Београђана допратила је Александра до Куће Крсмановића. Тако су сви звали господску кућу, тај двор наспрам краљевских дворова. Она је из рата и окупације српске престонице изашла неоштећена. Градио је, за владавине династије Обреновића, неки трговац Марковић, а од њега је купио Алекса Крсмановић, такође трговац, који се обогатио извозом шљива. Кућу је доградио и преуредио по угледу на куће бечких грофова. Умро је, без порода, уочи рата, а кућу завештао „свом отацству“. Традиција је била у Краљевини Србији да најбогатији људи, за живота, иметак дарују држави и оснивају задужбине које ће чувати успомену на њих. Алекса Крсмановић ни наслутити није могао да ће бескућник који ће се, 9. новембра 1918, уселити у његову кућу, бити нико други до врховни командант српске војске, млади краљевић Александар

Карађорђевић. У невиђеној журби, Кућа Крсмановића преуређена је у краљевски двор. Три дана и три ноћи у кући је врвело од архитектата, молера, паркетара, керамичара, тесара, столара, мајстора за инсталације, телефонске, телеграфске и електричне линије. Намештај, скупоцене тепихе, уметничке слике, жардињере са цвећем, поклањале су најбогатије породице. Ништа од тога није се могло наћи у предратним продајним салонима. Све је било опљачкано. Бежећи из Београда, окупатори су однели све са собом и из оба гранатама израђавана краљевска двора.

У ставу мирно, четворица гардиста дочекаше свог врховног команданта испред Куће Крсмановића. Он се окрену и махну народу који га је допратио.

– Лаку вам ноћ, и хвала на свему – рече.

– Лака ноћ и теби, господару – повика, снажно, неки сељак у шумадијском оделу. Био је то једини поклич који се чуо тог поподнева и вечери.

– Је ли минуо бол? – упита га ађутант док су ишли ка трпезарији.

– Добро је – одговори.

– Да зовнем доктора Којена?

– Ја сам себи доктор, Јевреме. У Паризу су ми рекли да ћу, док живим, трпети последице тифуса и Албаније... Кад ме жигне у желуцу, завучем руку испод униформе, притиснем дланом то место, загрјем га и бол попусти или прође... Не брини, седи да ручамо.

Ађутант зна да није језичка омашка у питању. Александар једе само два пута дневно. Доручкује, обично, после подне, а руча увече. Устаје пре шест сати изјутра. И одмах пали цигарету, француски голоаз са најжешћим дуваном. Дрогира се и трује. Припаљује цигарету тек допушеном цигаретом. Зачудо, не кашље од толиког отрова. Лекари, и српски и француски, узалуд га саветују и упозоравају.

На столу, за којим касно увече ручају, има вруће младе јагњетине и прасетине, српских и француских сирева, говеђе пршуте, свеже уловљених риба у Сави и Дунаву, разних салата, чак и кавијара. Александар узима само тањир пилеће супе, две кришке препеченог пшеничног хлеба, млади сир и неколико језгри ораха. Појео је то брзо, као да испуњава неку непријатну обавезу и жури да, што пре, дограби цигарету. Ађутант је домаћици кухиње, која дежура у ћошку трпезарије, већ пренео наредбу да регента не сме нуткати било чиме нити показивати своје чуђење и жалост што он тако мало и пребрзо једе.

– Где ми је радна соба? – упита ађутанта Дамјановића.

– Иза оних врата... и спаваћа соба је тамо. Дозволите да вам покажем.

– Није потребно. Идем да погледам приспелу пошту. Брзо ћу се вратити, па да прошетамо.

– Касно је, уморни сте. А и мрак је, многе улице нису осветљене.

Александар је читао поверљиве депеше из Жене-
ве, Париза, Лондона, из Загреба, из Сплита, из Рима,
из Подгорице, из Вашингтона, мрштио се, прожди-
рао дувански дим, устајао иза стола и полугласно
псовао. За то време ордонанс његов, пуковник Јеврем
Дамјановић, издавао је наредбе обезбеђењу. Мора-
ју, дискретно, пратити Његово височанство и бити
приправни на све. Мрак је, а непријатељ је, могуће,
у граду оставио и атентаторе.

– Идемо – рече Александар и, ужурбано, крену ка
излазу.

Ишли су кроз парк, испред краљевских дворова,
па скренули десно, неосветљеним булеваром који је
водио ка Звездари. Никога, скоро никога, нису сре-
тали. Из неке кафанице чула се музика. Александар
је, и у шетњи, пушио.

– Зашто сте тако снуждени, Ваше височанство?
– упита пуковник Дамјановић. – Зашто се не раду-
јете победи?

– Каквој победи, Јевреме? – застаде он. – Ми
смо биолошки осакаћени. Више од милион мртвих,
изгубили смо готово половину пушци дораслих
мушких глава, можда и целу трећину народа – уздах-
ну и убрза корак. – Земља нам разорена, опљачкана
и опустошена. Од Скопља до Београда, куда сам

прошао, само јад, смрт и глад. Ко ће да оре, да сеје, да жање? Остало нам село и без стоке, нема више ни коња – опет застаде. – Знаш ли, Јевреме, да сам замолио Французе... страшно, тешко ми је да то и теби кажем. Хиљаде наших инвалида из њихових болница ускоро ће кренути у Србију. Молио сам Французе да пусте само оне који имају ноге, јер коња за инвалиде без ногу ми немамо... Коју то победу да славим? Како да се радујем када ми се плаче!

– Немојте тако, Ваше краљевско височанство. Из једног зрна пшенице никне стотину зрна. Умножићемо се ми и оснажити врло брзо. Узлетећемо на крилима и снази наше нове и велике државе.

– Да, да... Лицемери и преваранти...

– Не разумем најбоље.

– Изгинусмо за Југославију, а они... шпекуланти и бездушни трговци, мој Јевреме... Јавља ми очајни Пашић из Женева да су нам припремили ултиматум. Јесу за Југославију, али само као дуалну конфедерацију две државе, Србије и Црне Горе, са једне, и њихове фантомске републике Словенаца, Хрвата и Срба, која би се простирала од Алпа до Дрине, са друге стране... Та Југославија би имала две престонице, Београд и Загреб, и две владе. Једна би полагала заклетву мени, а друга некаквом Народном вијећу у Загребу.

– Коцкају се, а никакве карте немају у рукама.

– Уздају се у Италију, Енглеску и америчког председника Вилсона. Заклињу се у његову декларацију о сувереном праву малих народа на самоопредељење.

– Па то исто право, Ваше височанство, припада и Србима у Босни, Херцеговини, у Хрватској, у Војводини, у Далмацији.

– Како се узме, мој Дамјановићу. Од Дрине до Алпа, удружени Словенци, Хрвати и муслимани убедљива су већина. Ми смо у мањини и раштркани, разбацани, а са њима свуда измешани. Осим тога, сећаш се, Србија је прихватила анексију Босне и Херцеговине Аустроугарској монархији. До нове и другачије одлуке великих сила то нас обавезује.

– Наше прихватање анексије Босне и Херцеговине било је изнуђено.

– Јесте, изнуђено је, али то нигде не пише.

– Дође ми да се убијем! – повика пуковник Дамјановић. – Значи да смо узалуд искрвалили и да су наше жртве пале за нашу неверну браћу, која нас издају. Шта ћемо и куд ћемо, Ваше височанство? – рашири руке, у помрчини, пред врховним командантом војске коју, широм Европе и света, обасипају похвалама и дивљењем.

Неочекивано, из кафанице, у којој се, и даље, чула музика, на ту улицу изађоше тројица средовечних мушкараца. Пијани, заносили су се у ходу и, заплићући језиком, певали: *Бре војводи, бре Мишићу, хајд у самар, ња на Скадар, кроз Албанију*. У трену једном

обреше се пред њима двојица момака из регентовог невидљивог обезбеђења и скренуше их у споредну улицицу.

– Овамо не можете, уклањамо заостале мине – рече један од пратилаца, а пијанци послушаше.

– Мамицу им швапску – рече један од њих. – И мамицу и сестрицу – рече други.

Александар плану на ађутанта:

– Ово да ти је и први и последњи пут да мобилишеш икога да ме обезбеђује у Србији!

Пуковник, увређено, одговори:

– То није ни разумно ни исправно, Ваше височанство. Ваша глава је данас оно најскупље и највредније што има Србија.

– Моја глава је стално на пању и чека секиру. Знам ја то, мој Јевреме... Опрости, пренаглио сам. Крв ми плаховита, брзо планем, а данас морам да побеђујем себе, да ми мач буде разум, а не срце, да будем и нагао и тих, и добар и зао, искрен и лукав, препреден – застаде да припали цигарету.

– Не рекосте шта ћемо и куд ћемо? – загледа му се ађутант у очи.

– Можемо ми, колико још сутра, стати са нашом војском на западне и јужне границе које одаберемо и прогласити Велику Србију. Пола Славоније, сву Босну и Херцеговину и пола Далмације можемо да узмемо. Тамо све ври, локалне власти траже сједињење тог простора са нама. Ја то нећу, ја то не желим...

– Зашто, за име милосног бога? – први пут му ађутант ускочи у реченицу. – Па, све нам је то обећано, усред рата, Лондонским уговором.

– Зар и ти, пуковниче Дамјановићу, наседаш лажима, пропаганди коју аписовци и многи још међу Србима шире против стварања Југославије? – изнервиран, вади цигарету из паклице, а цигарета му гори међу прстима. – Ништа нама тада, нити касније, није обећано. Да би привукли Италију себи, наши ратни савезници, и Французи и Енглези и Руси, дали су јој, Лондонским уговором, пола Далмације, Боку, пола Словеније са Љубљаном и главна острва у Јадрану. Све су то дали Италији и оверили потписима и печатима, кријући од Србије, иза леђа Србије, и ништа нас и не питајући... Као ратни победник, и то велики победник, каквим се представља, Италија на мировну конференцију у Паризу, где ће се одређивати нове државне границе, иде са Лондонским уговором у џепу... А ми на ту конференцију морамо отићи са уједињеном Југославијом. Морамо, господине пуковниче.

– Ипак ћемо, значи, нашом војском запосести све што ће бити та Југославија?

– Нема нам другог избора. Већ смо запосели Боку, избили на далматинско море, за дан-два бићемо у Сплиту, потпуковник Стеван Швабић је са словеначким добровољцима стао на крајњу нашу западну границу. Ризикујемо, наравно, оружане чарке, чак и

већи сукоб са Италијанима, али они ризикују много више. Они отимају туђе, а ми бранимо своје. И знају, добро знају шта је српска војска – неочекивано се осмехну, али му се, већ следећег трена, лице затегну у страх или бол. – Уби ме Црна Гора! – уздахну са муком коју, све да је и хтео, није могао да сакрије.

– Шта то рекосте? – зачуди се пуковник Дамјановић.

– Судбина Југославије одлучује се у Црној Гори... Кћерка мог деде, мог ђеда краља Николе, а моја тетка Јелена, италијанска је краљица. Зове оца у Рим. Замолио сам Французе да некако спрече то пресељење мог деде из Француске у Италију, јер је план да га Италијани врате у Црну Гору. И, за сваки случај, наредио сам нашој војсци да спречи повратак краља Николе на Цетиње, ако се докопа Рима и отуда крене... Јесам ли грешан, питам се? Родила ме је, као што знаш, Зорка, кћерка Николина... Нисам мајку ни запамтио. Подизали су ме ђед Никола и бака Милена. Црногорац сам, Јевреме, колико и Шумадинац – глас му је подрхтавао, застао је пред Кућом Крсмановића.

– Хладно је, да не стојимо на улици – рече његов ордонанс.

– Живот је, мој Јевреме, велика замка и загонетка – рече у кући, кад седоше. – Памтим добро, имао сам шест или седам година, седео сам ђеду на крилу. Наиђе неки краљев главар, а мој ђед му рече:

„Немиран ми овај унук, хоће да ми смакне капу са главе.“ Тај сердар му одговори: „Вјеру ти и Бога задајем, господару, једног дана ће ти је и скинути...“ И скидох му је, Јевреме. Морао сам, морам. Једна држава, а два краља. То не може. Мој остарели и добри деда Никола неће да прихвати ову сурову истину, а говори да и он, као и ја, хоће Југославију. Он је, каже, за федералну или конфедералну Југославију. Није противан ни пројекту да ту Југославију творе Краљевина Србија, Краљевина Црна Гора, и Југословенска Република Хрвата, Словенаца и Срба... Изманипулисали га Италијани. Таква Југославија је немогућа. Понудили су му и јадранско приморје до изнад Дубровника... Старачка сујета, шта ли је? Не знам. Југославија је идеал којем морамо да жртвујемо и Србију и Црну Гору. Ово не разумеју ни многи овде ни многи на Цетињу, у мом родном завичају... Поврх свега, Јевреме, неки наши војници и жандарми чине страшне и неопростиве гадости по Црној Гори! – Устаде, крену да шета по салону. – Иди у своје одаје – рече ађутанту. – Мени се не спава, остави ме самога... Врати се, да још мало поразговарамо – предомисли се.

– О чему да поразговарамо? Много је касно и много сте исцрпљени, Ваше височанство – седе ордонанс наспрам Александра.

– О тајном Лондонском споразуму, о нечасном ултиматуму Француске, Енглеске и Русије упућеном

Србији... Ујео си ме, малочас, за срце, Јевреме. Није могуће да не знаш да је ултиматум наших ратних савезника, који нам је испоручен у августу петнаесте, био десет пута по нас опаснији и мизернији од аустријског ултиматума четрнаесте. И да не знаш да ни ја ни Пашић не знамо ни данас шта је све, у највећој тајности, одлучено и потписано у Лондону, у априлу петнаесте. Нешто знамо, а нешто не знамо ни сада.

– Како да то ја знам када то, Височанство, не знате ни ви? Само сам рекао оно што се прича увелико и јавно. А прича се, Височанство, да су нам савезници били понудили Велику Србију, и да смо то ми одбили.

– За тајни Лондонски споразум са Италијом начули смо крајем априла. Одмах сам у Петербург упутио двојицу наших академика, Александра Белића и Љубу Стојановића. У руску престоницу стигли су двадесет и осмог априла, а министар спољних послова Сазонов примио их је тек шестог маја, дрско и безвољно.

– Десет дана су чекали на пријем. Увредљиво, збиља увредљиво – рече пуковник Јевремовић.

– Улазећи код њега, професор Белић је рекао: „Ми дошли, а ви то, очито, нисте желели.“ То је био професорски и дипломатски шамар Сазонову... Да скратим. Руски министар је одбио да каже шта пише у тајном споразуму са Италијом. Само је наговестио

да ћемо ми, вероватно, бити огорчени, али да Срби морају схватити да су Русији потребни и други ратни савезници, много важнији од Срба. Рекао је да су Италијани тај велики савезник и да Срби не могу очекивати да им Русија буде раме за плакање.

– То је рекао? – зачуди се пуковник Дамјановић.

– Баш тако је рекао и додао да раме за плакање тражимо у Паризу, јер су Французи подозриви према Италијанима, у њима виде своје ривале... Тек у августу сазнали смо за ултиматум савезника. У поруци без потписа и печата, Србији је, у случају победе савезника, обећано проширење у Војводини, а могуће и пола Славоније, цела Босна и Херцеговина, као и јужна Далмација, коју ћемо делити са Црном Гором. Могуће, могуће, тако су поручили. А могуће и да ћемо, то што нам је обећано, делити и са Хрватском, иако та држава није ни постојала.

– Понудили су нам ражањ без зеца – омаче се ађутанту.

– Нису нам понудили ни то. Да бисмо то добили, морали смо... морали смо, Јевреме, одмах, у августу петнаесте, да сву источну Македонију предамо Бугарској! Како си то заборавио? Два дана је о том ужасном ултиматуму, у Нишу, расправљала наша скупштина. Захтевали су и да се обавежемо да ће цео Банат до Дунава, укључујући и Панчево, после победе савезника припасти Румунији!

– То сам, ето, био заборавио.

– Схваташ ли, Јевреме, колико су наши ратни савезници били бездушни и брутални према нама? Да би се Бугарска придружила Антанти, Србија је морала да погази крв своје војске просуте у Првом балканском рату, кад смо ослободили Македонију, и крв проливену на Брегалници, у Другом балканском рату, кад нас је Бугарска напала и кренула да оружјем узме источну Македонију... Ето, то је Лондонски споразум. После Цера и Колубаре, где смо десетине хиљада српских глава узидали у победе над Аустроугарском, требало је да потпишемо капитулацију пред Бугарском!

– Страшно и непојмљиво – рече ордонанс.

– Шта би се десило, Јевреме, да сам то прихватио?

– Војска би вас збацила, а Апис убио.

– Пусту Аписа и моју главу. Војска би одбила да се бори и Србија би била избачена из рата и окупирана. Србија данас не би била ратни победник. У воду би пао и онај ражањ без зеца, проширење државе на запад.

– Апсолутно би тако било.

– Све ово, Јевреме, знају сви који ме данас, после страшне и велике ратне победе Србије, проклињу што нисам прихватио понуђену Велику Србију петнаесте, или што Велику Србију нећу ни сада, него сам лудак загладан у Југославију. Сви они знају и то да је та њихова Велика Србија немогућа. Ако нема Југославије, биће независне Словеније, независне

Хрватске, независне Босне и Херцеговине, можда и независне Македоније. Мали народи морају, на Мировној конференцији у Паризу, добити право на своје државе, каже амерички председник Вилсон, а он ће и ведрити и облачити у Версају.

– Много сте се узбудили, Ваше височанство. Све сте у праву. Не замерите мом незнању и оној глупавој опасци о Лондонском уговору.

– Иди, Јевреме, наспавај се. Ја идем да нешто пишем.